

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Een venster op het Westen: De Japanse perceptie van VOC-dienaren in Nagasaki

Knoest, J.

Citation

Knoest, J. (2015). Een venster op het Westen: De Japanse perceptie van VOC-dienaren in Nagasaki. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 34(1), 3-19. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306204>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306204>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

‘Een venster op het Westen’

De Japanse perceptie van VOC-dienaren in Nagasaki

Jurre Knoest

Abstract

This article aims to assess how Dutch East India Company personnel at the trading post in Nagasaki was perceived by their Japanese hosts. The image of Japan as a ‘closed country’ during the period 1641-1854 has been repeatedly contested since the 1970s. Scholars now mostly prefer to speak of a system of ‘regulated contact’ dictated by a Japanese worldview and accompanying tributary system. The Dutch had to conform (at least in theory) to their position as laid down by this Japanese worldview in order to continue relations. This official image of foreigners could be adapted when it served the political agenda. For instance, late eighteenth century Matsudaira Sadanobu (1759-1829), the highest shogunal official at the time, created a new image that he used as a precedent and excuse to refuse the Russian request for relations with Japan. Subsequently, this article compares the official conceptualization of the Dutch with fringe interpretations that originated through (in)direct contact at Nagasaki. In doing so, the travel journals of Nagakubo Sekisui (1717-1801) and Furukawa Koshōken (1726-1807), who are counted amongst a group of Japanese scholars that began to view and describe the world in an empirical fashion, act as a case in point. Their travel journals contain elements of the Dutch image constructed by early modern Japan’s political center, which shows us that, in spite of their empirical approach, the impressions of these authors cannot be separated from the paradigm in which they were formed.

¹ Voor de transcriptie van Japanse namen en termen is de Hepburn-transcriptie gebruikt. Alle Japanse vertalingen zijn van mijn hand.

Inleiding

De Nederlanders hebben als enige westerlingen ongeveer twee eeuwen lang een bijzondere positie ingenomen binnen de uitwisselingen van materiële goederen en cultuur tussen Japan en het Westen. Gedurende de zeventiende eeuw speelde de factorij in Japan, eerst in Hirado (1609-1640) en later te Nagasaki (1641-1799) een belangrijke rol binnen het intra-Aziatische handelsnetwerk van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, 1602-1799). Vanaf het begin van de achttiende eeuw echter boette de factorij in aan belang en werd er zelfs gediscussieerd over het sluiten van de factorij, die nauwelijks nog rendabel was. Uiteindelijk besloten de hoge heren in Batavia dat de positie van de Compagnie in Nagasaki te bijzonder was om op te geven.² Behalve op handelaren had Japan ook aantrekkingskracht op verzamelaars, filosofen, wetenschappers en mensen die interesse hadden in vreemde volkeren. Zo zijn er gedurende de tijd dat de VOC in Japan handel dreef verscheidene Compagnie-dienaren geweest die een beschrijving hebben gemaakt van het land. De bekendste zijn de Vlaming François Caron (1600-1673), de Duitse chirurgijn Engelbert Kaempfer (1651-1716) en de Zweedse medicus Carl Peter Thunberg (1743-1828). In hun werken behandelden zij naast de dagelijkse gang van zaken omtrent de Compagnie-handel ook de geschiedenis, de religie, de zeden en gewoonten en de flora en fauna van Japan. Hun werken vonden dan ook gretig aftrek bij het Europese lezerspubliek, dat twee eeuwen lang nauwelijks andere mogelijkheden had om kennis te nemen van dit Aziatische land.

In de westerse academische literatuur is de nodige belangstelling geweest voor de Nederlandse visie op Japan, maar hoe zit het met de Japanse kant? Dit artikel beoogt kort weer te geven hoe de Japanners hun relaties met de Nederlanders ervoeren en welke indruk de Nederlanders op hen maakten.³ Het eerste deel behandelt deze relaties vanuit het gezichtspunt van het politieke centrum in Edo en de manier waarop de Nederlanders in het officiële Japanse wereldbeeld zijn ingepast. Het tweede deel geeft

2 Shimada Ryuto, *The Intra-Asian Trade in Japanese Copper by the Dutch East India Company During the Eighteenth Century* (Brill: Leiden 2006) 170-171; Suzuki Yasuko, *Japan-Netherlands Trade 1600-1800. The Dutch East India Company and Beyond* (Kyoto University Press en Trans Pacific Press: 2012) 159-188.

3 Er is hier gekozen voor de term Nederlanders, maar men moet in gedachte houden dat een groot gedeelte van 's Compagnies arbeidskrachten uit verschillende delen van Europa afkomstig was. Dit geldt in zekere mate ook voor het VOC-personeel op de Japanse factorij. De Japanners op hun beurt verwezen naar deze lieden als Hollanders of als 'roodharigen', afgeleid van de term roodharige barbaren, zoals ze in China bekend stonden.

de praktische kijk die Japanse regeringsfunctionarissen hadden op de rol van de Compagniehandel in de Japanse economie. Het laatste deel gaat in op de antropologische kant van deze betrekkingen. Net als in het Westen bestond er veel belangstelling voor ‘de ander’ en de kennis die hieruit voortkwam. Aangezien de Nederlanders slechts eenmaal per jaar Nagasaki mochten verlaten om hun verplichte reis naar Edo te maken en geschenken aan te bieden aan de shogun (de facto de heerser van Japan), hadden de meeste Japanners net zo weinig kans om kennis te maken met deze buitenlanders als vice versa. In dit gedeelte staan de reisverslagen van Nagakubo Sekisui (1717-1801) en Furukawa Koshōken (1726-1807) centraal.⁴ Beiden waren domeinfunctionaris⁵ en worden gerekend tot een groep reizende intellectuelen die de wereld op een nieuwe manier beschreven. Hun reisverslagen waren niet geschreven in traditionele stijl met bijbehorende retoriek of een neoconfucianistische indeling van de wereld. In plaats daarvan hanteerden zij een eenvoudige schrijfstijl die hun persoonlijke waarnemingen en indrukken weergaf.⁶ Zij bieden ons een kijkje in de manier waarop er tegen deze vreemdelingen in Nagasaki werd aangekeken en verschaffen ons tevens enig inzicht in de circulatie van Japanse kennis over de Nederlanders.

Een plaats voor de Nederlanders in het Japanse wereldbeeld

Volgens de *Tsūkō ichiran* (Een overzicht van maritieme betrekkingen)⁷ waren de buitenlandse betrekkingen van Tokugawa Japan (1600-1868) verdeeld in *Tsūshin* (diplomatieke relaties) en *Tsūshō* (handelsrelaties). Onder de eerste categorie vielen de Koreanen en de mensen van Ryukyu (een eilandenketen tussen Japan en Taiwan) en onder de tweede de Nederlanders en de Chinezen.⁸ Volgens Ronald Toby werd hier echter pas voor het eerst

4 Nagakubo Sekisui: *Nagasaki kōeki nikki* (Dagboek van een officiële reis naar Nagasaki) (hierna NKK), alsmede Furukawa Koshōken: *Saiyū zakki* (Optekeningen van mijn reizen naar het westen) (hierna SYZK). Voor de vertalingen zijn de edities gebruikt uit: Yanagita Kunio (ed.), *Kikōbunshū* (Hakubunkan: Tokyo 1930).

5 De vroegmoderne Japanse staat was zowel in provincies als in feodale domeinen verdeeld. Het centrale gezag lag weliswaar bij het shogunaat, maar de leenheren (daimyo) van de shogun hadden vergaande autonome bevoegdheden in hun eigen domein.

6 Herbert Plutschow, *A Reader in Edo Period Travel* (Global Oriental: 2006) 9, 11, 18-19, 46, 89.

7 De *Tsūkō ichiran* is een verzameling originele documenten over de buitenlandse contacten van Japan gecompileerd in 1853. Dit werk moest als gids dienen in de omgang met de verzoeken van buitenlandse mogendheden om Japan open te stellen voor handel en diplomatieke betrekkingen.

8 Hayashi Fukusai (ed.), *Tsūkō ichiran* vol. 1 (Kokusho Kankōkai: Tokyo 1912) 1-3. (hierna TKIR).

in 1793 melding van gemaakt toen een Russische delegatie de 'openstelling van Japan' verzocht. Tijdens die gebeurtenis werd door Matsudaira Sadanobu (1759-1829), een van de hoogste functionarissen binnen het shogunaat, geantwoord dat er alleen betrekkingen konden bestaan met landen die van oudsher tot een van de twee boven beschreven categorieën behoorden.

Plattegrond van de stad Nagasaki, houtsnede, 1778.

Collectie Rijksmuseum Amsterdam

Rond de tijd dat de *Tsūkō ichiran* werd gecompileerd was dit concept er zo ingesleten, dat men het als de historische norm presenteerde. Het concept werd onderdeel van het nationaal besef en verbonden aan de negentiende-eeuwse ideologie van 'het gesloten land' (*sakoku*) die werd ontwikkeld door de Japanse tolk Shizuki Tadao op basis van wat hij had gelezen in het werk van Engelbert Kaempfer.⁹

Deze visie, die stelt dat Japan gedurende de periode 1641-1854 was afgesloten van de rest van de wereld totdat de schepen van commodore Perry hier met geweld een einde aan maakten, wordt echter sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw fel bekritiseerd. Steeds vaker

9 Ronald Toby, *State and Diplomacy in Early Modern Japan: Asia in the Development of the Tokugawa Bakufu* (Princeton University Press: Princeton, NJ 1984; reprint, Stanford University Press: Stanford, CA 1991) 12-17.

omschrijft men het als een periode van ‘gereguleerd contact’ (*kaikin*) en worden Japans internationale betrekkingen in premodern Oost-Azië bestudeerd in het kader van het Chinese wereldbeeld en het bijbehorende tribuutsysteem. In het premoderne Chinese wereldbeeld was de wereld verdeeld in een hiërarchie met China bovenaan als het ‘gecivilliseerde midden’, omringd door ‘barbaarse’ landen, alle met hun eigen gradatie afhankelijk van hun relatie tot het ‘midden’. Contact met China – en tussen de ‘barbaarse’ staten onderling – diende te verlopen volgens een set regels en protocollen en kon alleen geschieden als de ‘barbaarse’ landen een positie als vazalstaat accepteerden en op gezette tijden tribuut kwamen brengen. De vazalstaten ontleenden niet alleen hun internationale positie aan dit systeem, maar hun plek in de rangorde kon ook worden gebruikt om hun binnenlandse positie een zekere mate van legitimiteit te verschaffen.¹⁰ In de laatste decennia zijn er studies naar dit tribuutsysteem verschenen, die aantonen dat de praktijk vaak erg verschilde van de ideologie en dat er ook aanzienlijk veel clandestien contact plaatsvond.¹¹ Dat wil echter niet zeggen dat dit gedachtegoed geen rol van betekenis speelde.

Landen als Japan en Korea gaven hun eigen invulling aan dit systeem door een wereldbeeld te creëren waarbij zij de eigen positie een centrale plaats gaven en zelf ook op zoek gingen naar vazalstaten, waarmee ze tevens hun bewind konden legitimeren en informatie konden vergaren over hun buurlanden.¹² In het geval van Japan werd in het noordoosten contact gelegd met de bewoners van Ezochi (het huidige Hokkaido). In het zuiden annexeerde het Satsuma-domein (met goedkeuring van het shogunaat) in 1609 het Ryukyu-koninkrijk. Ryukyu behield officieel zijn onafhankelijke status zodat het als vazalstaat kon dienen voor zowel China als Tokugawa Japan, maar in de praktijk werd het zo goed als bestuurd door het Satsuma-domein. Met Korea, reeds een vazalstaat van China, werd een relatie opgezet waarbij ambigu taalgebruik in de staatsbrieven het mogelijk maakte om in meerdere versies van het tribuutsysteem te opereren. Rond dezelfde periode is kort geprobeerd om Formosa (het huidige Tai-

10 Toby, *State and Diplomacy*, 53-64; Arano Yasunori, *Kinsei Nihon to Higashi Ajia* (Tōkyō Daigaku shuppankai: Tokyo 1988) i-ix, 29-34; Arano Yasunori (ed.), *Edo bakufu to higashi Ajia* (Yoshikawa Kōbunkan: Tokyo 2003) 126-136.

11 Angela Schottenhammer, ‘The East Asian Maritime World 1400-1800: Its Fabrics of Power and Dynamics of Exchanges – China and her Neighbours’ in ed. Angela Schottenhammer, *The East Asian Maritime World 1400-1800: Its Fabrics of Power and Dynamics of Exchanges* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007) 1-86, aldaar 5-7, 58-69.

12 Toby, *State and Diplomacy*, 110-167.

wan) op eenzelfde wijze in het Japanse tribuutstelsel te betrekken, echter zonder succes.¹³

Eveneens werd getracht om de Nederlanders in dit systeem op te nemen. Toen die in 1605 hun eerste gezantschap stuurden naar de shogun, pretendeerden zij de koning van Holland (prins Maurits) te representeren. De 'koning van Holland' was in het leven geroepen om diplomatieke contacten in Azië te vergemakkelijken, aangezien de republiek als staatsvorm daar vrij onbekend was en – voor zover bekend – niet altijd werd gewaardeerd. Er was vanuit Aziatisch perspectief van alles aan te merken op het eerste gezantschap. Desalniettemin speelde het shogunaat het spelletje mee ten behoeve van het nieuwe Japanse wereldbeeld en tribuutstelsel.¹⁴ In de daaropvolgende jaren veranderden de diplomatieke omgangsnormen. Tijdens het gezantschap van de onervaren Pieter Nuyts in 1627 liet deze zich ontvallen dat zijn directe superieuren de Gouverneur-Generaal en de Raad van Indië waren, waarop de Japanners met verbazing vroegen of hij dan geen gezant was van de koning van Holland. Nuyts legde hierop de politieke situatie in de Republiek uit. Het decorum was geschonden en Nuyts moest onverrichter zake vertrekken.¹⁵

Deze veranderingen in het diplomatieke discours vormen het onderwerp van het recent verschenen boek *The Company and the Shogun*, waarin Adam Clulow betoogt dat het VOC-beleid voor Japan niet – zoals men lange tijd beweerde – werd gekenmerkt door een terughoudende en toegevendige strategie, maar dat de Compagnie meermaals in conflict verkeerde met het shogunaat over diplomatie, geweld en soevereiniteit. Tijdens deze conflicten in de eerste helft van de zeventiende eeuw, waarin de Compagnie steeds de partij was die moest inbinden, kreeg de relatie tussen de Compagnie en Japan zijn karakteristieke vorm: de vertegenwoordigers van de Compagnie transformeerden van de onderdanen van een fictieve koning naar loyale vazallen van de shogun, van piraten naar vreedzame handelaren en van de verdedigers van een koloniale soevereiniteit naar legale onderdanen van de

13 Gregory Smits, *Visions of Ryukyu: Identity and Ideology in Early Modern Thought and Politics* (University of Hawaii Press: Honolulu 1999) 15-20, 29-31; Adam Clulow, 'A Fake Embassy, the Lord of Taiwan and Tokugawa Japan', *Japanese Studies* 30:1 (May 2010) 23-41; R.H. Hesselink, *De gevangenen uit Nambu. Een waar geschied verhaal over de VOC in Japan* (Walburg Pers: Zutphen 2000) 18-20.

14 Adam Clulow, *The Company and the Shogun. The Dutch Encounter with Tokugawa Japan* (Columbia University Press: New York 2014) 31-39, 43-52.

15 L. Blussé, 'Olifant in de porceleinkast, Pieter Nuyts (1598-1655) en zijn avonturen in het Verre Oosten' in: J. Parmentier (ed.), *Noord-Zuid in Oost-Indisch perspectief* (Walburg Pers: Zutphen 2005) 120-121.

Tokugawa staat.¹⁶ Dat dit geen feitelijke weergave was van de realiteit was noch voor de Compagnie noch voor het shogunaat van belang.

Clulow zet zijn argument voor een speciale categorie waarin de Nederlanders volgens hem vielen kracht bij door te stellen dat de Nederlanders verplicht waren tot het leveren van specifieke diensten aan het shogunaat, zoals het overhandigen van zogenaamde *fūsetsugaki* (nieuwsverslagen) met informatie over wat er zich in Azië en Europa afspeelde. We moeten echter niet vergeten dat deze zogenaamde diensten ook aan andere buitenlanders werden opgelegd. Zo waren bijvoorbeeld ook de Chinezen verplicht deze nieuwsverslagen te verstrekken. Daarnaast werden de Koreaanse, Ryukyuaanse en VOC-gezantschappen die in het kader van het tribuutsysteem werden gestuurd, bij uitstek gebruikt om wederzijds informatie in te winnen over de ander.¹⁷ Tijdens de hofreis werd er na de officiële audiëntie een aparte bijeenkomst ingelast om de Nederlanders over van alles te ondervragen. Over hun thuisland, hun zeden en gewoonten en de politieke situatie in Europa en Azië. Bij deze gelegenheden, alsmede in de nieuwsverslagen die zij moesten leveren, sprong de Compagnie meer dan eens creatief om met de waarheid om haar eigen positie niet in gevaar te brengen of juist te verbeteren. Bovendien heeft Matsukata Fuyuko in haar studie naar deze nieuwsverslagen aangetoond dat ook de Japanse tolken, die als intermediair dienden, deze verslagen aanpasten bij het vertalen als ze iets tegenkwamen wat hun eigen positie kon schaden.¹⁸ Dit kon echter maar tot op zekere hoogte, omdat het niet te veel mocht afwijken van wat de Chinezen overhandigden.

De rol van de VOC in de Japanse economie

De positie van de Nederlanders vormde dus een bron van legitimiteit en informatie voor het shogunaat, maar hoe belangrijk achtten de Japanners de Nederlanders voor hun economie in de achttiende eeuw? De Oost-Aziatische economie van de zeventiende eeuw draaide voornamelijk op zilver, voor een groot deel mede door de VOC geëxporteerd uit Japan, maar tegen het eind van de zeventiende eeuw waren de zilverbijlen in Japan uitgeput en de reserves opgebraakt. Men begon in Japan naar manieren te zoeken om

16 Clulow, *The Company and the Shogun*, 15-17, 261-262.

17 Toby, *State and Diplomacy*, 110-167.

18 Matsukata Fuyuko, *Oranda fūsetsugaki to kinsei Nihon* (Tokyo daigaku shuppankai: Tokyo 2007).

de zilveruitvoer te beperken. In Nagasaki werd de uitvoer van edelmetaal sterk aan banden gelegd en konden de Nederlanders alleen nog koper exporteren.¹⁹

Voor Arai Hakuseki (1657-1725), adviseur van de zesde en zevende shogun, gingen deze maatregelen nog niet ver genoeg. Als neoconfucianist verafschuwde Hakuseki de buitenlandse handel en vond het een grote verspilling van Japans grondstoffen. Hij beschouwde de *vijf granen* en de (organische) materialen om kleding van te maken als het bloed, vlees en haar van het land; als je ze oogst, groeit het weer aan. Het edelmetaal was als de botten van het land; eenmaal weg, groeide het niet meer terug. Hij had berekend dat als de export op dezelfde voet verder zou gaan, men in Japan honderd jaar later de eindjes niet meer aan elkaar zou kunnen knopen.²⁰ Om die reden had hij nieuwe reguleringen opgesteld die betrekking hadden op ieder aspect van de buitenlandse handel in Nagasaki. Zo werd bijvoorbeeld de hoeveelheid die door één schip mocht worden aangebracht en afgevoerd, van tevoren door de Japanners bepaald. Tevens werd er een limiet gesteld aan het aantal Chinese en VOC-schepen dat jaarlijks naar Nagasaki mocht komen. Om de vijf jaar zou er worden beraadslaagd over dit aantal. Daarnaast zouden alleen (Chinese) kapiteins die in het bezit waren van een handelspas, uitgegeven te Nagasaki, naar Japan mogen komen om te handelen. Overtreders van deze geboden zou de toegang tot het land worden ontzegd. De Nederlanders kregen eveneens een exportlimiet opgelegd.²¹ Voordat deze regulaties van kracht werden, vroeg Hakuseki eerst het advies van de magistraten van Nagasaki.²²

De magistraten gaven als commentaar dat de Chinezen deze beperking nooit zouden accepteren en dat, als ze dientengevolge niet meer naar Japan zouden mogen komen, dit desastreuze gevolgen zou hebben. Een nationale crisis was niet ondenkbaar. Bovendien lag het in de lijn der verwachtingen dat de Chinezen zich niets zouden aantrekken van het verbod om naar Japan te komen. Hakuseki wilde verder een nog strengere controle op smokkel en een afschaffing van belasting die werd geheven ten behoeve van de inwoners van Nagasaki. Deze belastingen druisten namelijk in tegen het neocon-

19 Akira Hayami, e.a. (eds.), *Economic History Japan: 1600-1990. Volume 1: Emergence of Economic Society in Japan, 1600-1859* (Oxford University Press Inc.: New York 2004) 15-18, 59-61.

20 K. Wildman Nakai, *Shogunal Politics. Arai Hakuseki and the Premises of Tokugawa Rule* (Harvard University Press: Cambridge, MS & London 1988) 111-112.

21 Ōta Katsuya, *Nagasaki Bōeki*. (Dōseisha: Tokyo 2000) 188-208.

22 Deze magistraten, aangesteld door het shogunaat, waren belast met het bestuur van de stad, de rechtspraak (soms in overleg met de leenheren van de omliggende domeinen) en het toezicht op de kustverdediging, de christenvervolgning en de buitenlandse handel.

fucianistische principe dat men geen profijt mag behalen zonder zelf iets te produceren. Voorts wilde Hakuseki nieuwe regels bij het vaststellen van de prijs der goederen en hij wilde terug naar het *yadomachi*-systeem, waarbij ieder jaar een wijk werd aangewezen die de Chinezen moest huisvesten en in hun levensonderhoud voorzien. Ook dienden de inwoners van deze wijk mee te helpen met zaken als laden en lossen van de schepen.

De magistraten lieten weten dat er al heel streng werd gecontroleerd op smokkel, maar dat het onmogelijk was langs de kilometers lange kust effectief dag en nacht te patrouilleren. Een aanscherping van de bestaande controle te Nagasaki waarbij de Japanners bijvoorbeeld met getrokken zwaard de bagage van de Chinezen zouden doorzoeken, zou de laatsten ongetwijfeld erg nerveus maken, met negatieve gevolgen voor de handel. Wat betreft de terugkeer naar het *yadomachi*-systeem, daar waren ze fel op tegen. Niet alleen was het een last voor de lokale bevolking, het zou bovendien ook smokkel in de hand werken. Een aanpassing van de bestaande regels omtrent het vaststellen van de prijs der goederen vonden de magistraten onnodig. Ook hadden zij commentaar op de aanpassingen in relatie tot de Nederlanders. Het quotum uit Japan te exporteren goederen zou in dezen met de helft worden verminderd, iets waar het opperhoofd (van de factorij) nooit mee akkoord zou gaan. De Nederlanders moesten immers van veel verder komen dan de Chinezen, wat het lastig maakte onverkochte goederen mee terug te nemen. Bovendien hadden ze een handelspas van de Tokugawa-stichter Ieyasu (die de VOC toestond vrij te handelen in Japan), wat een en ander bemoeilijkte.²³

Voor de stad Nagasaki, waar de Nederlanders vanuit hun factorij op het kunstmatige eilandje Dejima tweehonderdzeventien jaar handel dreven, waren deze betrekkingen in de loop der tijd steeds belangrijker geworden. De manier waarop de buitenlandse handel in Nagasaki was georganiseerd, werd in de loop van de zeventiende eeuw sterk geïnstitutionaliseerd, waarbij steeds meer inwoners van de stad werden betrokken bij de bedrijvigheden. Dit had tot gevolg dat tegen de achttiende eeuw de meeste inwoners van Nagasaki wel op een of andere manier financieel afhankelijk waren geworden van de Compagnie (en de Chinezen).²⁴ In dit licht bevreemdt

23 Ōta, *Nagasaki Bōeki*, 188-208; Wildman Nakai, *Shogunal Politics*, 109-114.

24 *TKIR* vol. 4, 205-207; Reinier H. Hesselink and Matsui Yōko, ‘Sakoku, or Japan “Closed off” from the world. A New Stage. The Second Half of the Seventeenth Century’ in ed. L.J. Blussé, W. Remmelink and I.B. Smits, *Bridging the Divide: 400 Years the Netherlands-Japan* (KIT publishers: Hilversum 2000) 35-53, aldaar 51-53; Nagazumi Yōko, ‘The Decline of Trade and Russian Expansion in East Asia’ in: L.J. Blussé, W. Remmelink, and I.B. Smits (eds.), *Bridging the Divide: 400 Years the Netherlands-Japan* (KIT publishers: Hilversum 2000) 57-72, aldaar 61-63.

de reactie van de magistraten van Nagasaki niet. Ondanks alle kritiek liet Hakuseki de edicten toch uitvaardigen, waarmee voor de VOC de handel in Japan verder aan banden werd gelegd. Na zijn dood veranderde de regelgeving voor de Nagasaki-handel nog enkele malen in de jaren veertig en negentig van de achttiende eeuw.

Door een lokale bril gezien

De Nederlanders op Dejima mochten slechts sporadisch hun onderkomen verlaten om de stad en de omgeving te verkennen. Daarnaast maakten ze eens per jaar de verplichte hofreis naar Edo om de shogun en hoge functionarissen geschenken aan te bieden. Hierdoor kwam de gewone Japanner, dat wil zeggen de Japanner die officieel niets met de Nederlanders te maken had, bijna niet in aanraking met deze lieden. De zogenaamde *rangakusha* (beoefenaars van ‘Holland Studiën’) hadden eens per jaar de gelegenheid naar de ‘Hollandse herberg’ in Edo te komen om vragen te stellen over taal, (medische) wetenschap en andere dingen. De daimyo van de domeinen rondom Nagasaki bezochten echter wel geregeld met hun entourage de VOC-factorij en van tijd tot tijd waren er nieuwsgierige reizigers, of *rangakusha*, die de tocht naar Nagasaki ondernamen om voortgang te boeken in hun studie. Deze bezoeken aan Dejima kwamen al sinds de zeventiende eeuw voor en zijn in de VOC-dagregisters over het algemeen redelijk gedocumenteerd. Nagakubo Sekisui geeft ons een inkijk in hoe dit soort bezoeken door Japanners werd ervaren.

In 1767 arriveerde er een Chinese jonk in Nagasaki met aan boord vijf Japanse schipbreukelingen uit het Mito-domein. Deze Japanse vissers waren twee jaar eerder met hun boot van de kust afgedreven en in Annam (tegenwoordig Vietnam) terechtgekomen. Sekisui werd aangesteld om naar Nagasaki af te reizen om te assisteren bij het verhoren van deze Japanners en ze daarna mee terug te nemen. Naast zijn officiële rapport heeft hij ook een dagboek bijgehouden van zijn reis en noteerde hij alles wat hij interessant vond in de *Nagasaki kōeki nikki* (Dagboek van een officiële reis naar Nagasaki).

Op de 14^e dag van de 10^e maand werd Sekisui met zijn gezelschap door de magistraten van Nagasaki vanwege het festival uitgenodigd om de stad eens nader te bekijken, inclusief de handelsposten van de Chinezen en de Nederlanders. Over het eiland en de inrichting van de woonruimtes heeft hij het volgende te vertellen:

[...] Hun huizen hebben twee verdiepingen. [...] Voorts, hadden ze een instrument waarmee ze de seizoenen konden meten. Het had twee glazen buizen waar water in werd gedaan en het was met een plank aan de muur bevestigd. Op de plank waren letters geschreven, maar omdat deze in een barbaarse taal waren opgesteld was het moeilijk te lezen. De Hollanders zijn gewoon om aan de vier muren [van hun vertrekken] vele omlijste schilderijen uit hun land te hangen. De schilderijen zijn aan de [voor]kant voorzien van transparant glas zodat je erdoorheen kan kijken. Het detail van de ornamenten op de lijsten is buitengewoon grandioos. Op de schilderijen staan verscheidene landschappen en personen [afgebeeld]. De penseelvoering is zo fijn en secuur dat men het moeilijk slechts vluchtig kan bekijken. Verder zijn er her en der grote spiegels geplaatst. Ze zijn alle gemaakt van glas en reflecteren de gestalten van de personen die in de kamer zitten. Het plafond is van uitzonderlijke fraaiheid. Al hun onderkomens bevinden zich op de tweede verdieping en zijn net als bij ons voorzien van Japanse matten. In het midden [van de kamer] is een bureau geplaatst, waarop verscheidene flacons in een rij staan opgesteld. Ze zeiden dat dit allemaal wijn is van de beste kwaliteit. Er waren [daar ook] grote zeedraken [zoals] de Tokeh²⁵ opgeslagen in glazen potten op sterkwater. [Hun] schubben leken te bewegen. Aan de zijkanten stonden verscheidene stoelen met een ronde rugleuning. We hoorden dat de kapitein²⁶ en de scribae gewoon waren om op deze stoelen te zitten.²⁷

Als er vervolgens een scriba zich bij het gezelschap voegt toont Sekisui belangstelling voor de taal van de Hollanders en hun manier van schrijven:

Op dat moment voegde de scriba genaamd Rudolf Freudeman zich bij ons en maakte een Chinese buiging²⁸ richting het hoofd van ons gezelschap. Onder het grote aantal tolken dat hem volgde, bevond

²⁵ De Tokeh is een roodgekleurde hagedis uit de familie der Gekkonidae. Veelvoorkomend in onder andere Zuidoost-Azië. In Aziatische culturen werden deze dieren vaak verwerkt in medicijnen.

²⁶ De tekst geeft het woord voor kapitein van een schip (*sendō*), maar hoogstwaarschijnlijk is dit een verwijzing naar het Nederlandse opperhoofd van de factorij, die de Japanners zelf aanduiden met *Kapitan* oftewel, kapitein.

²⁷ NKK, 237.

²⁸ Een Chinese buiging wordt gemaakt met de handen voor de borst gevouwen waarbij men de armen van hoog naar laag beweegt. Dit werd in het vroegmoderne Japan niet als een beleefd gebaar gezien.

zich ook Nishi Sensaburō en nadat zij in de barbaarse taal met elkaar hadden gesproken, zakte deze scriba op de knieën en maakte een buiging waarbij het hoofd de grond raakte. Toen hij hiermee klaar was stond hij weer op en ging op een van de stoelen zitten. De scriba zette een schrijftafel voor zich neer, nam een penseel ter hand en begon zeven à acht vellen papier te beschrijven. De vorm van de letters heeft veel weg van het tekenen van wolken, [men begint] aan de linkerkant en schrijft dan horizontaal naar de rechterkant. Zonder de vertaling van de tolken zouden wij niet weten wat dit voor tekens waren. Het papier [dat ze gebruiken] lijkt op [dat] van onze officiële proclamaties en het penseel lijkt op onze *sekihitsu*²⁹ en is gemaakt van een vogelveer met aan het uiteinde van de schacht een scherp gesneden punt die in een zwarte vloeistof wordt gedompeld.

Vijf Hollanders aan de maaltijd; links een Javaanse bediende die saké schenkt; rechts een Javaanse bediende met een schaal met eieren. Linksvoor een stoel met het VOC monogram op de rug. Houtsnede (ingekleurd), 1780-1810.

Collectie Rijksmuseum Amsterdam

²⁹ Een *sekihitsu* is een speciaal soort penseel gemaakt van steen.

Vervolgens werden Sekisui en zijn gezelschap getrakteerd op verscheidene wijnen en exotische lekkernijen, gevolgd door een rondleiding op het eiland, waaronder de keuken en de biljartzaal:

Na een tijdje zo te hebben doorgebracht gingen we de trap af en vervolgens omhoog naar de verdieping boven de bloementuin. In het midden van de kamer was iets geplaatst dat leek op een [veld]bed, [...]. Het was omwikkeld met een wollen stof en in de vier hoeken zaten gaten. Toen wij de tolken hiernaar vroegen zeiden zij dat dit de plek was waar het ballen[spel] der roodharigen wordt gespeeld en wedstrijden worden gehouden voor geld. Toen we een kijkje gingen nemen in de keuken, bevonden zich daar geslachte varkens en koeien en het stonk er verschrikkelijk naar bloed. Voor het fornuis stonden vier à vijf zwarte slaven³⁰, waaronder een kind. We vroegen naar zijn leeftijd, maar de vraag kwam niet over. Toen ik de vingers van mijn beide handen opende en het hem liet zien, knikte hij bevestigend en trok zich terug. Hij zal ongeveer tien jaar geweest zijn, zijn gelaatskleur was vrij zwart en zijn haar was opgestoken en werd bij elkaar gehouden door een rode katoenen doek.³¹

Over de uiterlijke kenmerken van de Hollanders zegt Sekisui:

Toen we vanuit een raam op de tweede verdieping werden bespied door de Hollanders, zagen we de glinstering in hun ogen en de roestrode haren van hun wenkbrauwen. Ze hadden waarlijk een vreemd voorkomen. [...] Hun gelaatskleur was ontzettend wit, ze hadden hun hoofdhaar geschoren en droegen een pruik van zwart haar. [Hun] kleren lijken op onze *momohiki*³², hun handen en voeten zijn omwikkeld en met knopen samengebonden.³³ [Hun] mouwloze vesten worden aan de voorkant met knopen bij elkaar gehouden en hebben onder de gordel een open snit, wat lijkt op ons *karuwaza*³⁴ kostuum. Alles is [gemaakt] van een zwaar type wol.³⁵

30 Deze slaven waren niet afkomstig uit Afrika, maar uit Azië.

31 NKK, 238.

32 *Momohiki* zijn strakzittende Japanse werkbroeken die wijd zijn van boven en smal toelopen.

33 Sekisui doelt hier waarschijnlijk op sokken en handschoenen voorzien van knopen.

34 *Karuwaza* zijn Japanse acrobaten.

35 NKK, 237.

In 1783 komen we soortgelijke beschrijvingen tegen bij Koshōken, de andere reiziger die hier centraal staat. Hij had weliswaar geen toegang gekregen tot het eiland, maar wist er toch het nodige over te vertellen in zijn reisverslag *Saiyū zakki* (Optekeningen van mijn reizen naar het westen):

Deze plek is aan alle kanten omgeven door een stenen omheining en via één stenen brug gaat men [het eiland] op en af. [...] Op deze brug staan altijd roodharigen en zwarte slaven en wanneer zij Japanners zien is het de gewoonte dat ze in de barbaarse taal rare dingen naar ze roepen. Er wordt beweerd dat de mannen en vrouwen die in deze omgeving wonen er zelfs een groot gedeelte van kunnen verstaan, omdat ze al verscheidene jaren gewend zijn om [deze] taal aan te horen. [Verder wordt ook beweerd dat] van de tien roodharigen en zwarte [slaven] er zes à zeven zijn die ook Japanse woorden begrijpen. Wanneer de vrouwen uit de buurt die op hun kinderen passen voor de poort met hen aan het spelen zijn, krijgen ze [van de Hollanders] liefkozende woorden naar hun hoofd geslingerd en dan maken dezen [de Hollanders] een opgewekte indruk. De roodharigen hebben een witte gelaatskleur, hun oogkleur en hun neus verschillen erg van die van Japanners en Chinezen, hun wenkbrauwen zijn roestrood van kleur en wanneer men naar ze kijkt, roepen hun gelaatstrekken veel walging op. Ze scheren hun hoofdhaar en dragen een pruik gemaakt van erg zwart haar.³⁶

Bij Koshōken echter kunnen we een aanzienlijk misnoegen over de stad Nagasaki en haar inwoners bespeuren:

Nadat ik de zeden en gewoonten van Nagasaki goed had bestudeerd [vond ik] het een plek waar de mensen een verdorven karakter hadden. De mensen uit andere domeinen die hier van oudsher komen, hebben zich zonder schroom bekwaamd in het ontvreemden [van andermans spullen]. [Hoewel] er vroeger [ook] al werd gesmokkeld, zijn er [tegenwoordig] zulke goedkope producten in omloop dat ook mensen die zelf geen smokkelwaar kopen, deze kunnen meenemen voor een habbekrats. Wanneer de schepen van de roodharigen de kust bereiken, ontstaat er een overvloed aan smokkelwaar en gestolen goederen. Hierdoor komt het in Nagasaki zelden voor dat men hard werken voor de kost en [het hebben van] een familiebedrijf

³⁶ SYZK, 355.

beschouwt als iets waardevols. Onopgemerkt is [Nagasaki] verwor-
den tot een plaats waar het normaal is om mensen te benijden die
op een onrechtmatige manier rijk zijn geworden. [De bevolking]
lijkt tot op het bot verrot te zijn. Van de burgemeesters tot de men-
sen die de roodharigen en de Chinezen assisteren, [allen] krijgen
buitenproportioneel betaald en dit gaat natuurlijk gepaard met
[de nodige] verkwisting waardoor ze niet eens hun vermogen goed
weten te beheren! Hierdoor is er onder de meer dan tienduizend
huishoudens niet één rijke familie en zijn arme families oververte-
genwoordigd. Dankzij de Chinese en barbaarse schepen die hier jaar
in jaar uit aanmeren is dit een welvarende plaats, doch het absurde
feit dat er geen rijke families zijn maakt deze plek tot een jammer-
lijke bedoening. Het komt mij voor dat [veel] mensen zich naar
andere provincies haasten omdat zij hun geld op een onrechtmatige
manier hebben verkregen. Boze tongen uit de streek beweren dat
slecht overheidsbeleid verantwoordelijk is voor de behoefte van
van de stad. Dergelijke geruchten verspreiden zich omdat de stad in
de problemen zit. Het zou slecht zijn als men in het buitenland lucht
krijgt van de slechte zeden en gewoonten van deze plek. Dit zou een
schande zijn voor ons land en daarom pleit ik voor hervormingen.³⁷

Zijn beeld van Nagasaki kan mogelijk invloed hebben gehad op de manier
waarop hij de Hollanders wegzet.

Laat ons dan nu tot slot kort een blik werpen op wat Sekisui ons weet
te vertellen over de activiteiten van de Hollanders in Azië en de (politieke)
situatie in de Republiek.

Ik heb de omstandigheden waarin een Hollands schip de reis van en
naar Nagasaki aflegt in detail vernomen. De afstand van Holland tot
Nagasaki beslaat 13.000 *ri*.³⁸ [Holland] is een zeer koud land, vanaf
het oosten van India [bezien] ligt het in de richting van de hond.³⁹
De soeverein van het land wordt Compagnie genoemd. De men-
sen hebben een witte gelaatskleur en rood haar. Voorts trekken zij
door de wijde wereld om handel te drijven. Zij gaan de nog altijd
gesloten landen af waarmee zij winst behalen en [Holland] is tot

³⁷ SYZK, 357-358.

³⁸ Eén *ri* is ongeveer 3,92 km.

³⁹ De hond is een teken van de Aziatische dierenriem. De richting van de hond verwijst naar de
richting west-noordwest.

onze vazalstaat verworden. Welnu, men beweert dat ten zuiden van Annam zich het eiland Jakatra bevindt, zo'n 3400 *ri* van Nagasaki vandaan. Sinds de oude tijd hebben de Hollanders zich dit eiland met geweld toegeëigend, er een kasteel gebouwd, een *daikan*⁴⁰, wat bij hen generaal heet, gestationeerd en vanuit hun vaderland worden jaarlijks handelsvloten uitgestuurd. Door deze generaal worden handelsschepen naar verscheidene landen in het oosten gestuurd en om een wijdverspreide handel te bevorderen worden verre landen en eilanden verkend. Er wordt gezegd dat men één keer in de vijf jaar de dagelijkse boekhouding naar het vaderland stuurt. De schepen die Nagasaki aandoen, worden ook door deze generaal gestuurd. [...] Van oorsprong waren de Hollanders bandieten die zich bezighielden met piraterij en zwakkere landen beroofden, [maar] hoewel het nieuwe Hollanders zijn geworden zijn wij nog altijd op onze hoede [...].⁴¹

Opvallend is dat Sekisui aardig op de hoogte blijkt te zijn van de Nederlandse expansie in Zuidoost-Azië. Hij ziet de Gouverneur-Generaal niet zozeer als een koning in Azië, zoals kort in het begin van de zeventiende eeuw nog wel gebeurde, maar inderdaad als een gouverneur van een hoger orgaan in de Republiek, hoewel hij dit orgaan dan wel weer omschrijft als de Compagnie. Overigens beslaat de afstand tussen Nagasaki en Holland zoals Sekisui die geeft net iets meer dan de omtrek van de aarde en zullen we onze vraagtekens moeten zetten bij zijn informatiebron.

Slotbeschouwing

Het bovenstaande laat zien hoe de Japanners dachten over hun relatie met de Nederlanders. Nagakubo Sekisui en Furukawa Koshōken, wier reisverslagen een centrale plaats innemen binnen dit artikel, schreven over de wereld zoals die in hun ogen toen was en gaven hun eigen indrukken weer. Bij de beschrijving van 'de ander' ligt de nadruk weliswaar op de verschillen, maar vooral bij Sekisui vindt men ook pogingen om het vreemde te vergelijken met het bekende. Tegelijkertijd kunnen we in hun reisverslagen informatie terugvinden die er op wijst dat ook eigen indrukken niet zijn los te maken van het paradigma waarin ze worden gevormd. Zo zijn er

⁴⁰ Een *daikan* is een magistraat.

⁴¹ *NKK*, 245.

in deze beschrijvingen stereotyperingen die hardnekkig terug blijven komen, zoals de bewering dat Nederlanders allen rood haar hebben. Andere voorbeelden hiervan zijn Sekisui's beschrijving van de Compagnie als soeverein van de Republiek en de transformatie die de Nederlanders hebben doorgemaakt van piraten naar ‘nieuwe Hollanders’, waarbij Holland een vazalstaat is geworden van Japan. Dit geschetste beeld van de Nederlanders komt overeen met de rol die de Nederlanders zijn gaan vervullen in het Japanse wereldbeeld en tribuutsysteem. Zo zien we eveneens dat Arai Hakuseki's argumenten voor hervorming van de buitenlandse handel hun weerklink vonden in de negatieve opvattingen van Koshōken over Nagasaki. Het komt dan ook niet als een verrassing dat de hoge regeringsfunctionaris Matsudaira Sadanobu na het lezen van Koshōkens reisverslag *Saiyū zakki* deze auteur in de arm nam voor een reis naar de oostelijke en noordelijke provincies om daarover een soortgelijke beschrijving te fabriceren. Dit tweede verslag zou later een rol spelen bij de Japanse annexatie van Ezochi.

Kortom, de Japanners hadden een op maat gemaakt officieel beeld van de Nederlanders waardoor zelfs individuele realistische waarnemingen niet compleet aansloten bij de werkelijkheid. Van tijd tot tijd werd dit officiële beeld aangepast aan de politieke agenda, met name toen het shogunaat moest concurreren met de oprukkende Russen in het noorden. De manier waarop officiële en individuele beeldvorming tot stand kwam, was zo sterk dat onder anderen westerse en Japanse academici tot ver in de twintigste eeuw het beeld van het ‘gesloten land’ hebben beschouwd als de realiteit.

Over de auteur

Drs. **Jurre J.A. Knoest** (1983) studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en Talen en Cultuur van Japan aan de Universiteit Leiden. Tevens volgde hij een jaar onderwijs aan de Universiteit van Nagasaki en een jaar aan de Sogang Universiteit te Seoul. Op het moment is hij als promovendus verbonden aan de Universiteit Leiden en werkt hij aan een proefschrift over de interactie tussen de commerciële en politieke sector bij het opstellen van buitenlandbeleid in het Japan en Korea van de zeventiende en achttiende eeuw. Zijn onderzoeksinteresse omvat onder andere de Republiek in de zeventiende eeuw, de geschiedenis van de VOC, vroegmodern Japan, de internationale betrekkingen van premodern Oost-Azië, en Korea onder het bewind van de Mongolen.